

**СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ ПО ИЗКУСТВОЗНАНИЕ И
ИЗОБРАЗИТЕЛНИ ИЗКУСТВА ПРИ ВАК
ИНСТИТУТ ЗА ФОЛКЛОР – БАН**

СВЕТЛАНА МИТКОВА ТОНЧЕВА

**ВИЗУАЛНИ МАРКЕРИ НА ПАМЕТ
В ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО
(По материали от град Русе)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на образователната
и научна степен „доктор”

Научен ръководител:
ст. н. с. I ст. д. изк. Мила Сантова
Рецензенти:
проф. д. изк. Свилен Стефанов
доц. д-р Дмитрий Варзоновцев

София, 2008

УВОД

В съвременния ни глобализиран свят паметта и помненето резонно са придобили специфични характеристики, които съответстват на развитието на културата и в личностен, и в обществен план. Обвързването на паметта и градското пространство може да се разгледа на няколко нива – и двете са динамични и променящи се структури и заради тази си своя характеристика имат функцията да съхраняват културно и индивидуално значимото; паметта има нужда от пространство, а градът от запомняне, за да се осъществи развитието им. Градовете са пространствата, регистриращи динамиката на социокултурните трансформации и затова те са контекстът, в който се разглеждат тези промени.

Дисертационният труд „Визуални маркери на памет в градското пространство (по материали от гр. Русе)” има за цел да покаже кои са значещите места от градското пространство, запомнени и възпроизвеждани в словесния дискурс на града, и да представи техните функции според осмислянето им от жителите. В настоящия текст тези места са наречени *маркери на памет*, за да се отдели дефинитивно от заложените вече терминологично в хуманитаристиката подобни конструкти и да се обърне внимание на ролята им едновременно да **отбелязват пространството като специфично, но и да обобщават неговите най-важни характеристики**. Изследователските задачи са свързани с отговарянето на въпросите *кои са онези места от градския пейзаж, които представляват своеобразни стожери, удържащи спецификата му; защо тези елементи от урбанистичната среда са открити и каква роля играят те за локалната идентичностна специфика*.

Основната теза, която се поставя е, че русенските маркери на памет се определят спрямо зададените и повтаряни дефинитивни конструкти за града като модерен, европейски, аристократичен и поколенчески приемствен, водещи началото си хронологично от края на XIX в. (когато се оформя индивидуалният облик на града, откъсващ се от ориенталската среда) и географски (от разположението на селището на река Дунав и съответно от значението ѝ като връзка и досег със западния свят). Анализите се опират на разглеждане на взаимодействието между човека и обитаемата му среда, между гражданина и урбанистичното пространство. Поради това, че проблемът изисква по-задълбочено и обстойно разглеждане, трудно реализиращо се в един дисертационен труд, тук се акцентира върху едната страна от взаимодействието – пространството, разбира се през призмата на възприемане на отделния жител и обитател. Ето защо обществото в неговата цялостна структура и разслоение не е разгледано подробно в текста и би могло да бъде обект на бъдещи интерпретации по темата.

Самият терен е избран както от обективни причини – градът на река предлага интересен поглед върху проблемите за възприемането и взаимодействието на пространството и неговите обитатели, така и от субективни – понеже Русе е моят роден град, ще се опитам да предам отвътре процесите на случване на това взаимодействие.

Подходите и методите към проблематиката са интердисциплинарни (антроположки, фолклористични, етнологички, географски), тъй като самият обект на анализ – градското пространство – е сложна структура само по себе си и едностранчивият анализ не би довел до по-цялостни изводи. Подобраният изследователски апарат се опира на методи и материали, които да онагледят представата за пространството през погледа на отделния жител, но и на обществото като цяло, за да покажат модусите на „живеене” на мястото в паметта на обитаващите го. Посредством биографични разкази и интервюта, ментални карти, медийни диспути, пощенски картички и фотографии, както и краеведска литература и план карти на града се търсят различните и припокриващите се образи, чрез които урбанистичното пространство е оценявано. Посочените методи и материали са разгледани във връзката им със своеобразно предаване на паметта с нейните трансформации, отсявания и оценностявания и регистрират конструирането на местната идентичност не само в общ план, но и според поколенческите представи. Както вербалните, така и онагледените спомени представляват своеобразни картини на градското пространство, в които отделни елементи и зони присъстват по-ясно и по-детайлно от други. Интерес представлява кои именно са тези маркирани пространства и защо те са открити от „обитателите” им.

Подялбата на главите на дисертационния труд цели да подреди маркерите на памет и да осмисли тяхното позициониране в градското пространство на Русе спрямо ролята, която играят за местното културно самоопределение. Специфичното за града е в изградената представа за него, която предполага дефинирането на маркерите на памет и тяхното развитие. От друга страна, различните части от градското пространство в Русе имат свои специфики, които предзадават функционирането на маркерите на памет да е различно за всяка една от тях. Теренът е ограничен до изследването на основните три публични зони на града, а именно Централния площад, Парка и Кея. Тези места са предпочетени заради определянето им като ареали на открито взаимодействие между градското пространство и човека, наситени с най-много динамика, процеси, случвания.

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ

Първа глава на дисертационния труд дава отговор на въпроси за логиката на интерпретиране на обектите. Тя обяснява основните теоретични постановки по темата за изследване на взаимоотношението между човека и пространството, между гражданина и урбанистичната среда като цикличен процес с четири открояващи се етапа. В него първоначално човешката интенция е тази, която спомага за преминаването на физически

съществуващото пространство във функциониращо и значещо място. Следващ етап е употребяването на пространството от човека, а третото ниво се състои в мисловното му възприемане и реконструиране, чрез които то се изпълва със смисъл за обитаващия го и е запомнено от него. Като четвърти етап във взаимоотношенията между жител и урбанистична среда се възприема тенденцията на осмисляне на мястото като имащо самостоятелно значение и играещо роля за идентификационното определяне на неговия обитател.

Първият параграф „Пространството става място” разглежда културния аспект, в който *пространството* придобива „статут” на *място* и разликите между двата термина. База за подобно отделяне на пространството като възможен за анализиране обект представлява теоретичното му дефиниране като най-важен елемент в тенденциите за предметяване на битието от края на XIX в.

За превръщането на пространството в място се използват основно теориите и идеите на И-Фу Туан и Мишел дьо Серто. Според тях това е **субективизирането на конкретния ареал, промяната на статуса му от просто съществуващ в обживяно с конкретни приложения място** чрез употребата и смисъла, които влагат в него отделният гражданин, дадената социална група, обществото. Като цяло разликата между пространството и мястото е във функционирането им – първото представлява обективното съществуване за даден ареал, неговата недефинираност и следователно освободеност в социален аспект, второто е обществено полезното и активното, имащо субективна оцененост и значимост за обитателите му. Основното противопоставяне е по отношение на идеята за движение – пространството е транзитна зона, характеризираща се с константност в хронологичен аспект, а мястото – на събития и случки, адаптиращо се към изискванията на времето. Интересни от гледна точка на паметта са именно местата – те изграждат цялостния смисъл на историята на града. Това са употребяваните зони, познати на гражданите, част от техния делник, от техния празник. От тази гледна точка идеята за място се припокрива с термина маркер на памет, представлява оценностен и открит от човека елемент от пейзажа.

Подходът за анализ минава през призмата на визуалното, защото то е присъща характеристика на обществото още от модерното време, а днес е основна база данни за пренос на информация и съответно на памет. В настоящата дисертация то се разглежда в няколко посоки, но винаги в смисъла му да предава обективна или физическа гледка или облик. Визуалното тук, от една страна, е предпочитано в използваните материали – вестници, списания, брошури, снимки, пощенски картички, план карти, интернет сайтове, ментални карти. От друга, то е видово различие при интерпретирането на неговите проявления в отделните отворени публични зони в града.

Визуалното се търси и като първично възприемане на пространството, за общуване, което от своя страна също е определящо за разделянето на местата според това какъв вид „консумиране” на средата предлагат. Според конкретния случай в примера на Русе могат да се открият три вида визии и комуникация, които се предлагат, видими в характеристиките на градския център, парк и кей, наричани съответно центробежна (където гледните точки се пресичат и взаимодействат в най-общ план), смесена (в която обитателят може да намери както визуален контакт с другите, така и да търси гледката сама по себе си) и центростремителна (в нея индивидът „консумира” мястото най-вече като самостоятелно съществуващо, а не толкова спрямо търсенето на социален обмен). Тоест всяка една от трите зони има преобладаващ начин за употреба, в която човекът съответно открива или най-вече срещата с другите, или усамотението и пасивността на средата, или и двете. В рамките на централния площад, с наличието на административна, политическа и социална насоченост се предполага търсенето на комуникация и взаимодействие, докато зоната на кея е привлекателна като предлагаща визуална свобода на възприятията, а паркът – във възможността си да осигури както активно, така

и пасивно употребяване. Различието между отделните зони се обуславя и спрямо принадлежността им към работното или свободното време на жителите.

Вторият параграф „Човек „създава” пространството, като го използва” проследява в основни линии процеса на усвояване, употреба и изпълване със смисъл и значение на пространството, като го включва в определени практики и приложения. За да бъде запомнено даденото място и за да бъде оценено, то трябва да бъде част от социалния и емоционалния живот на индивида. Колкото повече е свързан конкретният ареал с действията на своя обитател, толкова по-голяма е областта, която ще заеме мястото в паметта на употребяващия го, толкова повече нишките на спомена ще могат да го извеждат на повърхността на сегашното мислене на човека.

Още от детството си хората взаимодействат с мястото, натрупват знания за него, защото смисълът на обектите и зоните се открива в тяхното конкретно реализиране в ежедневието на града, както постулира Енри Льофевр. Индивидът загражда окултуреното пространство, като го въвежда в поредица от дейности, като го превръща в арена на социална активност. Пътеките, местата на движение, на промяна, на адаптация са значещи, те са означените пространства, а останалото е функционално маргинално спрямо градския живот и съответно незапомнено.

Третият параграф „Човек съхранява пространството, като го помни и възпроизвежда” разглежда взаимоотношението между менталното осмисляне на мястото и неговия „живот”. Включвайки го във веригата на своите спомени, човек го присвоява, но и дефинира себе си. Когато признава съществуването на обекта, когато говори за него, индивидът го определя за неизменна и значима част от своята и градската памет, едновременно с това признава своето съществуване като гражданин с подобна на самото място важна социална история. Ако използвам сравнението на Хана Аренд на значимите дела в ежедневието на човек с ценностните събития от всеобщата история (защото частното носи смисъла на цялото), то стремежът да се придаде значение и уникалност на отделния човешки живот може да се уподоби с придаването на важност и уникалност на селището си.

От началото на модерното време, както постулира А. П. Степанов, паметта е контролируема от визията, защото образът в съвременността е по-ценен дори от самата реалност. Не действителността, а изображението регламентира взаимоотношенията в обществото, определя социални роли и принадлежност. Въпреки дигитализирането на паметта в настоящето, тя продължава да носи смисъла на оценяващ и идентифициращ инструмент. Именно поради връзката си с актуалността, паметта е част от съвременното, защото тя се запазва във възможността си да обвързва различните исторически пластове, акцентирайки върху един или друг момент. Обектите, съществуват единствено в степента, в която принадлежат към света на комуникацията. В процесите на постоянно мисловно повторение, връщане назад и отново преминаване през едни и същи ареали, човек извиква на повърхността на съзнанието си това, което вече е преживял и, актуализирайки го, го помни. Спомнянето е процесът на свързване на миналото с настоящето. Мисловното връщане назад е по своята същност субективна дейност, чиито проявления имат също индивидуален характер. Връзката между идентичността и паметта се явява в тяхната обща характеристика на неконстантни величини. Те са в непрестанна преоценка и това е благодарение на тяхната способност да се адаптират към изискванията на социокултурната среда.

Четвъртият параграф „Пространството „прави” човека, дава му идентичност” акцентира върху функцията на мястото да служи като определящ показател за своя жител, обвързвайки паметта с културната и социална принадлежност и специфичност. Процесът на идентификация в отношението град-жител е двупосочен – както отделният гражданин оформя своя менталитет и себепреценка благодарение на обкръжаващото го пространство и неговото значение в културен и в социален план, така и самото

оценностяване на селищното се осъществява чрез дейността на неговите обитатели – според това доколко то е част от тяхното ежедневие и празник, доколко то заема важно място в техните дейности, се определя нивото на значимост на пространството за практикуващите го.

Затова трансформиращата същност на помненето е в служба на индивидуалните изисквания на човек, какво да се впише и какво да бъде пренебрегнато от хронологията на собствената му биографията, а оттам и от анализите на обществената и на градската история – това е типът културна памет, за която говори Ян Асман.

Интерпретациите за визуалната култура на Николас Мирзоеф, според когото сме свидетели на постоянно превръщане на заобикалящото ни в образ, са използвани във връзка с процесите на оценяване на заобикалящото и отделяне на значещите му маркери. Независимо дали вербално или чрез рисунка или снимка, конкретната история има най-вече визуален характер, посредством който реалното се видоизменя, за да заеме онази форма и характеристика, „удобна“ за индивида, за общността, за селището. А подходящото е това, което създава, тоест конструира уникалността, различието и неповторимостта. В търсене на разграничението, градският човек възвеличава и дори променя характеристиките на маркерите на памет, митологизира ги, изпълва ги със символен ореол, като по този начин оценностява и своята личност.

В съвременността митът и митологизирането са по-откриваеми във все повече сфери на културата – във фотографията, в киното, в рекламата. Текстът ползва анализи за мита и митологизирането на Р. Барт, Е. Мелетински, М. Елиаде, като същевременно ги обвързва и разграничава от съвременните им реализации в градска среда. Като изконна дефиниция на мита словото е неговото проявление в настоящето. Процесът на митологизиране в дисертационния труд е разгледан като процес на ословесяване на даден маркер, на постоянното му визуално и вербално пресъздаване и припомняне. Той е споменаван, описван, характеризиран, като неговите реалии се разколебават и се наблюдават тенденции на преминаване на обективното в субективно, на пейзажния елемент в селищен символ. По принцип, в ролята си на стожери, символите преодоляват кризите на времето, за да участват в процеса на запазване на обществените ценности на селището през отделните хронологични пластове, въпреки че са преустановили своето физическо съществуване. В процеса на тяхното обговаряне, припомняне, разказване и споменаване те свързват миналото с бъдещето на своите обитатели и на града, следвайки посоката на културно съхранение.

ВТОРА ГЛАВА. ГРАДСКИЯТ ЦЕНТЪР.

Втора глава въвежда в темата за спецификата на дефинитивните конструкти на град Русе. Типичният облик, който е придобил градът, започнал да се натрупва от края на османската власт и който е използван и мислен и до днес, го характеризира като модерно, аристократично, поддържащо традициите си селище. В същия смисъл се интерпретира и неговото общество. Основна роля в оформянето на посочените конструкти играе река Дунав. Тя е връзката на селището с останалия свят и в случая с Русе е възприемана повече като приближаващ и по-малко като отграничаващ елемент. Въз основа на тази дефинитивна рамка са определяни маркерите на памет, тоест онези части от градското пространство, пазещи историческото и специфичното за селището, са именно тези, които поддържат или се опират на идеите за Русе като аристократичен, модерен и носещ приемствеността в себе си.

Първият параграф „Русенският център – исторически и ментални рамки“ обяснява едновременно дефинитивните конструкти, в които се мисли градът и дава хронологичното развитие на пространството в чисто физически смисъл и общественото му „изграждане“ на страниците на местни и национални периодични издания. В историческите и медийните натрупвания на представата за Русе се оформя неговата

специфична рамка. Градът се възприема за модерен, заради редицата първи неща, които са се случили в него – заради използването на материали и конструкции, актуални за съответната съвременност, заради обществените прояви и факти, типични за европейския начин на живот и не толкова за българския. Аристократичната прилика може да се обясни по подобен начин, но нейната най-пълна изява е в архитектурния облик на града, натрупан в края на XIX и началото на XX в. Приемствеността на русенци има както физически, така и функционални измерения – спазването на конкретни социални практики и установяването им като традиция се наблюдава като търсено сред обществото. За пример служи проекцията на елементите от стария градски център и неговото функциониране в новия.

Параграфът „Центърът в пощенските картички” показва визуалните спомени за градската публична зона и разглежда как и кои нейни части и елементи са оставили изображенията си върху кореспонденцията без плик. Визуалната медия от миналия век, от една страна, е показател за диахронното развитие на пространството и неговите изменения, а, от друга страна, разкрива кои негови маркери са оценностени, като са избрани за обект на фотографии, защото ролята на пощенските картички е да пренасят информация, но и да „рекламират” визуално дадено пространство и неговите събития.

Третият параграф „Маркерите според биографичните разкази и интервюта” прави подбор на пространствените означения според личните спомени на русенци. Те показват, че старият и новият център имат самостоятелно място в съзнанието на обитателите им. В параграфа се търсят различията и приликите между отделните поколенчески разбирания и практикувания на централните зони, които преповтарят и утвърждават дефинитивните конструкции за града.

Четвъртият параграф „Центърът чрез метода на менталните карти” дава трети поглед към маркерите на памет, като синтезира индивидуалните спомени с физическите характеристики на зоната. Чрез него се търси синхронното възприемане на градския център, за разлика от диахронното му развитие, видимо в биографичните разкази и снимковия материал.

Петият параграф „Памет и митологизиране” проблематизира последната наречена тук фаза на взаимоотношение между човека и пространството, когато мястото започва да живее свой собствен живот и да „влие” върху личностното определяне на жителите. Разглеждат се два примера на най-обговаряните и известни маркери на памет в Русе, символите на града – Паметникът на свободата и Доходното здание. Колкото повече са социално популярни елементите стожери от градския пейзаж и колкото повече участват в говоренето за града, толкова повече техните реалии се разколебават, но и заживяват самостоятелен живот.

Отделно внимание заслужава друг маркер от градското пространство на Русе, на който е посветен шестият параграф „Стъклената будка – съществуване на несъществуващото”. В него се забелязва любопитна тенденция на оценностяване и използване на маркер, отдавна неписъстващ в пейзажа на Русе. Значението на Стъклената будка – автобусна спирка от края на 30-те до средата на 70-те години на XX в., намирала се на самия централен площад, е видимо в „живеенето” и осмислянето ѝ като градски символ и местна гордост в паметта на гражданите и в постоянното ѝ интерпретиране чрез фотоси или разкази за нея.

Седмият параграф „Обобщение” извежда основните заключения от направените в главата анализи. В случая с русенския център може да се проследи целия цикъл на взаимодействие между гражданина и средата, чието начало представя жителя като „водеща” фигура за символното оформяне на пространството, а в края самото място се оказва от значение за отделния индивид. Поради събирането на разнообразни дейности в рамките на Центъра, то неговите запомнени елементи и зони имат най-различни приложения – част са както от делника, така и от свободното време на русенеца.

Комуникационната роля е основната във функционалните характеристики на главния площад и заобикалящите го сгради, затова неговите употреби са свързани с търсенето на взаимодействие с другите, за среща, за културен и информационен обмен. Основните маркери на памет са представени относително еднакво чрез различните източници, тоест тяхното синхронно и диахронно разнообразие в употребата и дефинирането им е валидно и за обществения медиен дискурс, и за фото и словесното им запомняне.

ТРЕТА ГЛАВА. РУСЕНСКИЯТ ПАРК

Тук, по сходен на предходната глава начин, се разглежда следващото най-практикувано градско пространство и неговите значими места – градският парк.

Първият параграф „Какво е паркът” си поставя за цел да определи в основни линии зелената градска зона и да я съпостави с централната отворена част. Градският парк по принцип има историческо развитие, чиято продължителност е значително по-кратка в сравнение с тази на централния площаден ареал, затова и неговото хронологично и ментално осмисляне и в случая с Русе се характеризира с по-малка роля за социалния живот на града. Амбивалентната същност на зелената зона – да визуализира природното, да предоставя пасивно възприемане и практикуване на средата, но и да осъществява комуникативния социален обмен в пейзажа на зелената зона, обаче се явява притегателната му сила, чиято характеристика понякога се оказва по-въздействаща и предпочитана от тази, търсена в централната част.

Вторият параграф „Русе, европейското и градският парк” попълва връзката между общата представа за зеления ареал и неговото конкретно проявление в крайдунавския град. Ако една от дефинитивните характеристики на града е европейското, а паркът като урбанистична зона има своите корени именно в тази среда, то крайдунавският зелен ареал е едновременно и на местно, и на наднационално ниво еднакво осмислен в нейния контекст. В историческото си оформяне русенският парк преминава през етапи, които са едновременно показатели за изискванията на съответното време, но и са говорещи за функционалните трансформации на пространството, за неговото разнообразно обживяване. Тези трансформации са показателни за живеенето на ареала, неговото адаптиране е доказателство за оценностената му роля и развитие за жителите.

Третият параграф обсъжда „Медийният живот на пространството” и прави опит да реконструира мисловния облик на зоната, постепенно изграждан и повтарящ една и съща парадигма (тази на дефинитивните конструкти на Русе) в периодичните издания. Той проследява трансформациите на зоната в неправилна синусоида, в която употребата и значението на русенския парк има своето „развитие” и „изоставане”. Обсъждането на съдбата му обаче е достатъчен показател за оценностената му роля в живота на гражданите.

Четвъртият параграф дава „Визуална представа” за Парка на младежта. В снимки и пощенски картички са изведени както общозначими исторически паметници от зоната, така и социални практики и липса на такива. Като цяло се забелязва открояване на физическите особености на парка повече, отколкото на неговите употреби. Той присъства най-вече естетически и по-малко утилитарно, тоест залага се на неговите природни „белези”, а не на комуникативните му възможности.

„Вербални спомени” е озаглавен петият параграф. В него намират място двата типа говорене за зелената зона – преднамереното и случайното, на краеведа и на отделния жител. Те се различават по целта на интерпретиране на ареала, но открояват както културно историческите маркери като паметници, така и личните преживявания и запомнени елементи.

Шестият параграф, в който е представен „Паркът в ментални карти”, съединява визия и слово в интерпретирането на запомненото от зеления ареал. Както в примера с русенския център, така и тук, в зависимост от това доколко жителите употребяват парка,

се определя колко и как той ще бъде „картографиран“ на лист хартия. Симптоматичен случай е изчерпването на ареала само с градинката и пръстената Ваза в самото му начало или само с крайбрежната му част, играеща ролята на арена на пролетния панаир Тарлата. Като цяло паркът се характеризира с частична и сезонна употреба според „изрисуваните“ спомени на русенци.

Това е една от разлики в съпоставката между „Русенският Парк на младежта и Царсимоновата градина в Пловдив“, за която е отделен седмият параграф. Подобно компаративистко изследване цели да съпостави зелената крайдунавска зона със сходна такава в друг български голям град. Приликите и разликите дефинират русенския парк чрез дефинитивните конструкти на града заедно обаче с типичните характеристики на една урбанистична зелена зона.

„Обобщение“-то в последния параграф на главата откроява зоната като място най-вече за свободното време на русенци и по-малко за делника им. Основната отлика от централната зона е в осмислянето на пространството – за парка е валидно ментално възприемане и пресъздаване, започващо от общото и преминаващо към конкретните примери, за централната част – конкретните примери до такава степен са се обособили и оценностили от централния пейзаж, че сами по себе си могат да бъдат показател за цялото. Съответно в зелената зона маркерите на памет съществуват повече в симбиоза и са по-малко, а самият цикъл на взаимоотношения между жител и градско пространство тук е много по-слабо приложим и видим. Различните интерпретирани материали в главата нямат подобна на централната градска част логика на представяне. Напротив, в анализа на отделните материали се забелязват отлики в представянето на Парка, които могат да се характеризират с едностранчивост, затова тук не може да се говори за ясен и еквивалентен образ на мястото на всички интерпретативни нива.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. РУСЕНСКИЯТ КЕЙ

Четвъртата глава анализира ролята на крайбрежната зона в град, разположен на река. Принципно подобна ситуираност е определяща за културното и историческото развитие за града. В случая с водната зона в Русе тази предпоставка има специфична реализация.

„Градът и реката“ е взаимоотношението, което първият параграф интерпретира в неговия общ и конкретен смисъл. Типичното за Русе е в раздалечаването на връзката между жителите и Дунав през последните няколко десетилетия. Въпреки че реката е доказала своята роля за развитието на града в културен и социален план, днес тя стои встрани от обществените практики и мероприятия. Анализира се специфичната консумация на пространството, която се реализира най-вече в пасивен и много по-малко в активен план. За разлика от развитието на зелената зона, това на водния ареал и неговата употреба „върви“ повече към изключването му от социалния градски ритъм.

Вторият параграф контекстуално поставя „Реката в медиите“, където това отдалечаване между нея и русенци може да бъде проследено диахронно. Подобен проблем се оказва сериозна тема за периодичния печат и неговото развитие е необходимо да бъде обсъдено в обществен план. Реката е осмислена като културен маркер, специфичен и локално определящ, но възприеман повече от външна гледна точка, а не от позицията на местните.

„Вербална памет“, която е тема на третия параграф, обособява два гласа и два спомена за реката и нейното крайбрежие. Единият е богат, разнообразен, емоционално натоварен, свързан с миналото на пространството, част от ежедневието и празника на жителите, в религиозен и светски план. Другият регистрира съвременното състояние, в което употребите са се намалили до минимум, реката е най-вече пейзаж и гледка, използвана за отмора и разходка.

Четвъртият параграф показва „Визуални спомени“ за зоната на русенския кей. Интересна тенденция се забелязва в менталните карти на крайбрежието на Русе, която не

е видима в същото изследване на предишните две зони. Тук минали и сегашни употреби съжителстват и са изобразени заедно на белия лист. Такъв е примерът със завода „Верахим“. Историческото минало и негативният спомен са оставили такива представи за отвъдния бряг, че дори най-младото поколение – принципно несвидетел на ситуациите на обгазяване – регистрира подобно възприемане на румънското. Интересна е и тенденцията с липсата на изобразяване на Дунав мост, който подобно и на самата река е локален маркер, но от външна гледна точка, не е оценен по същия начин от жителите или е просто подценен.

В петия параграф „Още визуални спомени“ снимковият материал говори за пространството повече в културно исторически и обществен и по-малко в личностен план. Въпреки че зоната на кея е най-обширно представена във фотодокументи, нейната визия застъпва официалната ѝ и административна функция – на превоз на пътници и товари, на промишлена дейност. Всички тези материали доказват осъзнатата роля на зоната за града и нейната основополагаща функция.

Както в предишната глава, така и тук залагам на сравнителния анализ, за да изведе характерното за русенската водна зона, като я съпоставя с морска такава чрез примера на град Варна. Шестият параграф „Консумирането на реката и консумирането на площада“ предлага сравнение в два плана – между реката и морето, от една страна, и между площада и водната зона, от друга. Изводите, които се открояват, са, че естественият природен източник има голямо значение за оформянето и практикуването на публичните зони в градовете. Все пак основополагащата и многофункционалната приложимост на централното място остава да бъде фундаментална в йерархията на урбанистичните места. Всяко от тях си има своя роля в ежедневието и празника на града и тяхното конкурентно съществуване не ги обезсмисля, а ги развива и допълва.

Последният седми параграф „Обобщение“ разяснява ролята на крайбрежната зона като необходима и централна за крайречния град. Въпреки нейната съвременна „неглижираност“ в практически аспект, тя не може да бъде пренебрегната в исторически. По подобен на зелената зона начин и крайбрежната е мислена повече в своята цялост и обобщеност и по-малко чрез конкретните си маркери и в този смисъл нейната идентификационна роля за русенци се свързва най-вече с ролята на реката за града.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В открояването и интерпретирането на ролята на маркерите на памет в дисертационния труд общият облик на Русе го характеризира като принадлежащ към модерните и по-малко към глобализираните градове. Специфичното за крайдунавското селище може се наблюдава чрез трите публични пространства. Тяхното развитие, ментално реконструиране и живеене е подчинено на дефинитивните конструкти за града като модерен, аристократичен, европейски и пазещ традициите си и маркерите на памет са местата на локална гордост и уникалност. Самите отворени пространства се подреждат в една линия спрямо функционалните си употреби, в която с намаляването на приложенията им се увеличава тяхното обобщено мисловно представяне в съзнанието на русенци. В най-синтезирания ментален облик на пространство – този на кея – се открива и предметяването на зоната, нейното овеществяване.

Различните подходи към маркерите на памет също се подреждат в своеобразна структура. За обговарянето на дефинитивните конструкти най-голяма роля играе медийният дискурс, който намира своето развитие в биографичните разкази и интервюта, менталните карти са синхронен срез на вербално предадените спомени, а фотографите са фиксиранята на мястото в хронологичното му развитие.

Отделните елементи и техните зони се утвърждават като места на живот, трансформации, случвания, практики и техният динамизъм ги определя като значещи и

необходими за бързопроменящите се структури, каквито са градът и паметта сами по себе си.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. В дисертационния труд за първи път у нас върху примера на конкретен български град се разработва проблематиката за „местата на памет” като стожери на културна и локална идентичност. Темата, започнала своето развитие от изследванията на Пиер Нора върху френските национални символи, е изключително актуална днес. Като град със специфично архитектурно и културно наследство, определяно като европейско и аристократично, Русе е особено подходящ пример за прилагане на тази проблематика.
2. Обхващайки материал, включващ съвременните три поколения жители, изследването събира и обобщава проблеми и хипотези за развитието на визиите и представите за дунавския град и неговата своеобразна идентичност.
3. Трудът застъпва за първи път у нас по-широкото използване на метода на менталните карти като необходим инструментариум при изобразяването на мисловните картини, конструирани на базата на оценностяването на градския пейзаж.
4. В дисертацията се разработва специфично типизиране на видове визии и комуникация, които пространството може да предложи на своя обитател според това доколко мястото се употребява като арена на социален контакт или се възприема като пейзаж (центробежна, смесена и центростремителна). При последната може да се наблюдава своеобразно овеществяване на пространството, на превръщането му във фон, художествен декор, както е в случая с русенския кей.
5. Особено място в работата заема изследването на пощенските картички като визуален медиатор на културна памет, сравнително малко разглеждани и прилагани в научен контекст досега.
6. Дисертационният труд анализира проблеми, подлежащи и на бъдещи дискусии – за начините на интерпретиране на взаимоотношението градско пространство-обитател, за местата на памет и техния смисъл в българска среда, за речния град и неговия тип конструирание на локална идентичност и др. – актуални и търсени в съвременните научни изследвания както в български, така и в световен мащаб.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Toncheva, S., N. Vukov. Town Squares and Socialist Heritage: the Reworking of Memorial Landscapes in Post-Socialist Bulgaria. – In: S. Schröder-Esch, J. H. Ulbricht (eds.). The Politics of Heritage and Regional Development Strategies. Actors, Interests, Conflicts. HERMES-project. Vol. 2, Weimar, 2006, 121-136.

Тончева, С. В търсене на другия център. – В: Годишник на Асоциация „Онгъл”. Т 5. 2007. Етнология на пространството. Част II. С., РОД, 2008, 364-376.

Тончева, С. Визия, памет и идентичност (Русенски пощенски картички от XIX и XX в.). – Изкуствоведски четения 2007. С., Институт за изкуствознание, 2007, 121-127.

Тончева, С. Изкуство и памет или русенското площадно пространство в снимки. – Изкуствоведски четения 2005. С., Институт за изкуствознание, 2005, 314-317.

Тончева, С. Име и употреба – паметта за русенските площади в тяхното наименуване. – В: Към Докторантски четения на Исторически факултет, СУ “Св. Климент Охридски”, 17 март 2006 г., София. *Под печат.*

Тончева, С. Консумирането на площада или Центърът и Морето. – В: Брегът – морето – Европа. С., АИ “Проф. Марин Дринов”, 2006, 94-98.

Тончева, С. Памет и митологизиране (няколко примера от гр. Русе). – В: Иванова, Н. и др. (съст.). Проблеми на изящните изкуства. Сборник материали от докторантски конференции 2007 в НХА, София. С., ИК „ЛИК”, 2008, 28-38.

Тончева, С. Стъклената будка в Русе – спомен за място. – Български фолклор, 2007, 3, 79-91.

Тончева, С. Центърът на Русе в ментални карти – визуализирана памет. – В: Град – етнология – музей. Известия на РИМ – Русе. Т. 13. Русе, 2007. *Под печат*.

Тончева, С., Л. Гергова. Ментални карти и всекидневни градски пространства – два парка в Русе и Пловдив. – В: Годишник на Асоциация „Онгъл”. Т 5. 2007. Етнология на пространството. Част II. С., РОД, 2008, 246-266.

SUMMARY

In the beginning of XXI c., when the screen is the main information source and images are all around us, the dissertation paper “Visual markers of memory in urban space (on materials from the town of Rousse)” makes an attempt to put into this context the concepts about a Bulgarian city. The text endeavors to show the significant places, which determine the urban space as a specific one and generalize its most important characteristics. The basic thesis claims that the markers of memory in Rousse are defined according to the predetermined city constructs such as “modern”, “European”, “aristocratic” and “generationally successive” (which, chronologically, date back from the end of XIX c., when the city changed its oriental image, and, geographically, come from its connection with the river Danube – a link to the foreign lifestyle). The method of analysis passes in the light of visual, as it has been a typical characteristic of the contemporary society since modern times and today is a major data base for information and memory transitions. The visual hereby is, first, a preferable source (newspapers, magazines, photos, postcards, mental maps) and, second, considered to be a form of communication, typical for a given urban zone (centripetal for the center; centrifugal for the quay; mixed for the city park). In the dissertation paper the memorialized urban zones and their particular elements prove to be places of vitality, dynamics, happenings, which makes them important for such quickly transforming structures as the city and the memory.